

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Λ. ΠΙΕΡΡΗΣ

ΑΠΟΛΛΩΝ ΕΠΙΚΟΥΡΙΟΣ ΣΤΙΣ ΒΑΣΣΕΣ

Θεός, Ναός, Τόπος

ΜΕΡΟΣ Δ΄

«Παν ο Μέγας Τέθνηκεν»

Ιεροτελεστία του Έαρος:

Συμβολισμοί Θανάτου και Ανάστασης σε Sumer και Αρκαδία.

Ο Παν είναι στο πρωτοπελασγικό υπόστρωμα ο Μέγας Ποιμήν και Θηρευτής, Όρειος θεός, Γονιμοποιός επίσης, ο Ιθυφαλλικός Νεαρώδης της αρσενικής πλευράς της χθονιότητας. Μένει να διαπιστώσουμε έναν ακόμη ουσιώδη χαρακτήρα του.

Ο Χρόνος κυκλούται σε περιόδους. Η προφανής περιοδικότητα ημερονυκτίου, σεληνιακού μηνός, ηλιακού έτους συναρτάται προς τον κύκλο της ζωής και του θανάτου, εκφράζει την ουσία του γίγνεσθαι, αφορά στη γέννηση, την τροφή και ανάπτυξη, τον θάνατο ζώων και φυτών, και στον ίδιο τον κόσμο ως οργανικό όλον. Η περιοδικότητα του Ενιαυτού προπάντων, που παρέχει τον ρυθμό στη γέννηση, ανάπτυξη και φθορά των εμβίων όντων, είχε τον λατρευτικό της συμβολισμό στα Μυστήρια της Γέννησης (ο Βιασμός της Κόρης) και στα Μυστήρια του Θανάτου και της Ανάστασης του Νεαρώδους Αρσενικού.

Στα θηλυκά Μυστήρια της Γέννησης ανήκουν και οι Άνοδοι, αναδύσεις γυναικείας θεότητας από τη Γη. Η εικονογραφία αυτή είναι συχνή στην κλασσική εποχή. Σημαντικό για το θέμα μας είναι ότι σε αρκετές παραστάσεις εμφανίζεται ο Παν να συμμετέχει στην Άνοδο.

Η γενικότερη παρουσία του Θεού στην Αττική αγγειογραφία των κλασσικών χρόνων μπορεί να συνδέεται με το γεγονός ότι έπαιξε ρόλο στον αγώνα των Αθηνών κατά τους Περσικούς Πολέμους ως επίκουρος. Cf. Ηρόδοτος VI 105-6. [Η ιστορία περί του Φιλιππίδη, που απεσταλμένος εξ Αθηνών να ζητήσει βοήθεια από τους Σπαρτιάτες προ της Μάχης του Μαραθώνα συνάντησε, πηγαίνοντας, στο Παρθένιο όρος τον Πάνα, ο οποίος του παραπονέθηκε για έλλειψη δεουσών τιμών από την Αθήνα και

υποσχέθηκε βοήθεια. Ο Ηρόδοτος συνδέει την εκπλήρωση της υπόσχεσης στους Μηδικούς Πολέμους με την ίδρυση του ιερού του Πανός υπό την Ακρόπολη].

Στην Πελίκη της Καμείρου (Μουσείο Ρόδου 12454) [φωτογραφία στο Cl. Bérard, *Anodoi, Essai sur l' imagerie des passages chthoniens*, Pl. 18 Fig. 63] η Αφροδίτη (με επιγεγραμμένο το όνομά της) ανέρχεται εκ της γης, κατά το ήμισυ ακόμη υποχθόνια, κρατώντας στο δεξί της χέρι ένα άνθος. Από αυτό το μέρος ο τραγοκέρατος, ιθυφαλικός Παν την χαιρετά υψώνοντας την δεξιά του με την παλάμη τεντωμένη προς την κατεύθυνση της Αφροδίτης. Το εντεταμένο αιδόιο του υπέρκειται του άνθους της Αφροδίτης. Η θεά κοιτάζει προς την αντίθετη κατεύθυνση όπου ο Ερμής κραδαίνει υψωμένη ράβδο (σαν της Μαστιγώτριας Αγγέλου της Βίλλας των Μυστηρίων) έτοιμος να την καταφέρει. Θα σκεπτόμουν ότι το αντικείμενο των πληγών είναι ο Παν, αλλά το απαγορευτικά υψωμένο αριστερό χέρι της Αφροδίτης φαίνεται να απευθύνεται προς τον Ερμή καλώντας τον να απόσχει του δαρμού. Επιπλέον πληθύς αγγείων παριστά την άνοδο της θεάς συνοδευόμενη από ποικιλία τρόπων πληγής κατ' αυτής, που συμβολίζουν τις διεργασίες προετοιμασίας της γης για καρποφορία των φυτών.

Η Αφροδίτη είναι η Δέσποινα, κόρη της Δήμητρας-Γης. Σε σειρά από αγγεία η Αφροδίτη παρίσταται αναδυομένη εκ της γης (κατά τα Αρκαδικά, η Δέσποινα της Γ(Δ)ή-μητρος και όχι εκ της θαλάσσης, όπως κατά την Ησιόδειο ορθοδοξία.

Ένα σχετικό παράδειγμα εισάγει επίσης τον Πάνα σε αποκαλυπτική σχέση. Η εξαιρετικής τέχνης Υδρία των Συρακουσών 23912 [φωτογραφία: Cl. Bérard, *op.cit.*, Pl. 18 Fig. 62] δείχνει σκηνή υποδοχής της ανερχόμενης Αφροδίτης από θεότητες. Επικύπτων την αγκαλιάζει βοηθώντας την στην Άνοδο ο Έρως, ενώ από πίσω της παρευρίσκεται η Δήμητρα με το χθόνιο σκήπτρο της. Πίσω από τον Έρωτα γονατιστός ο

Παν κτυπά τη γη με τις παλάμες του - πανάρχαιος τύπος επίκλησης χθόνιων θεοτήτων, και εδώ ανάκλησης της Αφροδίτης. Ο Άρης αριστερά (ως Πόσις της Αφροδίτης) και η Περσεφόνη (Κόρη) δεξιά κλείνουν τη σκηνή στο επάνω μέρος της κοιλιάς προς τον λαιμό της υδρίας.

[Οι δυο Μεγάλες Θεές Δήμητρα με Σκήπτρο και Περσεφόνη με Δάδες υποδέχονται την ανερχόμενη Αφροδίτη οδηγούμενη από τον Ερμή στη χθόνια ιδιότητά του ως Ψυχοπομπού, στον Κρατήρα της Νέας Υόρκης, The Metropolitan Museum of Art, 28.57.23, φωτογραφία M. Bérard, *op.cit.*, Pl. 15 Fig. 50].

Στην κύλικα της Ρώμης Villa Giulia 50.320 [V. Cl. Bérard, *op.cit.*, Pl. 12 Fig. 43] Παν χορεύων κοιτά έκπληκτος την κεφαλή της Αφροδίτης να αναφαίνεται υπέρ το έδαφος.

Στον απολεσθέντα κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο Κρατήρα του Βερολίνου F2646 [V. Cl. Bérard, *op.cit.*, Pl. 10, Figs 35a και b], η υποχθόνια περιοχή παρίσταται ως σπήλαιο, εκεί ευρίσκεται η Αφροδίτη αντιλαμβανόμενη την ανάκληση εκ μέρους του Πάνα, ο οποίος πρηνής επί της γης κρούει τελετουργικά την επιφάνειά της, ενώ κάθεται παρακείμενος αυτών Έρως και από την άλλη πλευρά ορχείται Σάτυρος, υπέρκεινται δε εκατέρωθεν Διόνυσος προσβλέπων στον Ηρακλή, που μαρτυρείται από τη λεοντή και το ότι υποβαστάζει τον ουρανό. [Η Αφροδίτη βεβαιούται από την παρουσία του Έρωτα, την ενδυμασία της και την κόμη].

Στον επίσης απολεσθέντα κατά τον Μεγάλο Πόλεμο Κρατήρα της Δρέσδης 350 [V. Cl. Bérard, *op.cit.*, Pl. 16 Fig. 53], η θεά ανέρχεται από το έδαφος οδηγούμενη από τον Ερμή, ο οποίος κρατά διχαλωτή στην άκρη μακρά ράβδο, κατάλληλη για μαστίγωση. Περιβάλλονται από οργιαστικό χορό Πανών. Αυτή τη φορά το όνομα που αναγράφεται υπέρ την κεφαλή της θεάς λέγει Φ[Ε]ΡΟΦΑΤΤΑ. Η Περσεφόνη ως το alter ego της

Αφροδίτης, η θεά της Σεξουαλικής Ένωσης ως Κυρία Γέννησης και Φθοράς, Ζωής και Θανάτου.

Τέλος, στον θαυμαστό σκύφο της Βοστώνης 01.8032 [V. Cl. Bérard, *op.cit.*, Pl. 12 Fig. 42· J. Boardman, *Athenian Red Figure Vases, The Classical Period*, Fig. 86], από τον Ζωγράφο της Πενθεσίλειας (πρώιμος Υψηλός Κλασικισμός), η Αφροδίτη ανέρχεται από τη Γη (κρατά τον πέπλο της από τις κάτω άκρες του με τα χέρια της και έχει περίσκεπτη, δεδεμένη κόμμωση, χαρακτηριστικά που την κάνουν Αφροδίτη) ενώ εκατέρωθεν χορεύουν δυο Πάνες, τον δεξιό εκ των οποίων αλληλοβλέπει. Υπεράνω της Αφροδίτης και δεξιά υπερχεμάται διχαλωτός κλάδος κισσού, σύμβολο ίσως της Μετάβασης από το σκότος στο φως (όπως το θέλει ο Bérard, *op.cit.*, pp. 111-2), από την υποχθόνιο ρίζα στην υπερχθόνιο βλάστηση.

***

Η Αττική κλασική εικονογραφία με τον Πάνα αποτελεί κατά βάση τον ενοφθαλμισμό της Ελευσινιακής μυστηριακής θρησκευολογίας με τον Πελασγικό Πάνα. Οι πολλοί Πάνες που συναντάμε δείχνουν ήδη ένα ύστερο στάδιο Πανολατρείας, όπου ο θεός υποβαίνει από το κύριο στο δευτερεύον θρησκευτικό επίπεδο, στο επίπεδο των Σατύρων προκειμένου για τη Διονυσιακή λατρεία. Χρειάζεται να διακριθεί το Αρκαδικό σπέρμα από την Ελευσινιακή γη.

Τη σύζευξη των δύο παρατηρούμε ευκρινώς στον κρατήρα της Δρέσδης, όπου Παν και Περσεφόνη συλλειτουργούν. Η Αφροδίτη των λοιπών Ανόδων είναι Πελασγική καταβολή, την οποία συνεπεισήγαγε ο Παν λόγω του συνδυασμού των δυο λατρειών στην πρωτοπελασγική Αρκαδία με την ισοδυναμία Δέσποινα $\cong$ Αφροδίτη (δείτε την προηγούμενη

ανάλυσή μου αυτής της ταυτότητας). Η Κόρη-Περσεφόνη της Ελευσινιακής μυστηριακότητας και συναφών θρησκευολογιών αντιστοιχεί προς τη Δέσποινα-Αφροδίτη (μερικώς δε και κατά τόπους Άρτεμη) του Αρκαδικού ΠρωτοΠελασγικού υποστρώματος.

Αντιστοιχεί όμως δομικά, και όχι μορφολογικά, λόγω μιας διαφοράς ύψιστης σημασίας. Στα Ελευσίνια, τον Θάνατο και την Ανάσταση της Θεότητας που συμβολίζει και δυναμοποιεί την κυκλική κίνηση του χρόνου, την ανα-νέωση χωρίς την οποία το γίγνεσθαι θα κατέρρεε στο μηδέν από το οποίο το (δι)εγείρει η Μάστιξ του Είναι – την εκφράζει η Δύναμις της θήλειας φύσης, η Κόρη (Περσεφόνη) της Μητέρας Γης (Δή-μητρος). Και αυτό παριστά η εικονογραφία των Ανόδων.

[Τα εν Άγραις (Μικρά) Μυστήρια ετελούντο κατά τον Ανθεστηρίωνα μήνα (αντιστοιχούντα κατά προσέγγιση προς τον Φεβρουάριο), εποχή προ της Ανοίξεως της Φύσης όπου εορτάζετο η άνοδος των βλαστών από γης και η επικείμενη και ήδη εναρξάμενη ανθοφορία].

Αλλά στα Πελοποννησιακά Πελασγικά δεν είναι η θήλεια αρχή που θνήσκει και ανασταίνει τη φύση. Η Γη ως Μήτηρ και ως Δέσποινα είναι το αναλλοίωτο δεδομένο, η σταθερή βάση της ύπαρξης. Η Μεγάλη Μητέρα που γεννά, τρέφει και απορροφά τα γεννήματά της, και η Κύρια Δύναμη που δια της σεξουαλικής μείξεως άρχει της γεννήσεως και του θανάτου, η Γυναικεία θεότητα υπό τη διττή της αρχέγονη υπόσταση, δεν μεταβάλλεται, δεν πάσχει, δεν υπο-φέρει το γίγνεσθαι, δεν θνήσκει και δεν ανίσταται. Δεν απομένει παρά το πάθος, που κάνει το γίγνεσθαι να κυλά κατά την περιοδικότητα του χρόνου, να χαρακτηρίζει την Άρρενα Αρχή, και μάλιστα υπό τη Φαλλική μορφή της, αφού ο αιώνιος Πόσις ενεργεί απαθής. Ο Μέγας Νεαρώδης φέρει το Πάθος της Ύπαρξης και έτσι καθιστά δυνατή τη σύσταση και εξακολούθηση της κοσμικής ύπαρξης στο γίγνεσθαι των φαινομένων. Ο Παν μαστιγούται εις διέγερση

κατά τα Πελασγικά – όπως στο τέλος της θρησκευολογικής πορείας και κατά τα Δωρικά της Σπαρτιατικής Ορθίας Αρτέμιδος διαμαστιγούνται οι Έφηβοι. Στην ενδιάμεση φάση, μεταξύ Πρωτοπελασγισμού και Δωρισμού (καθαρού Ελληνισμού), στο Ιωνικό έδαφος, η θήλεια φύση (υπό την υποστατική μορφή της Κόρης-Περσεφόνης) ανέλαβε τον ρόλο της Αναγεννήτριας Δύναμης της Φύσης.

Η μαστίγωση του Πανός ως Γονιμοποιού Αρχής δείχνει προς την Αναγεννητική του λειτουργία. Το Πάθος δεν είναι τιμωρία (μόνον), είναι (και) Διέγερση γονιμότητας και Επανεγερση δημιουργίας και πρόκληση Ανάστασης. Η Ανάσταση κάθε χρόνο της Φύσης προϋποθέτει και προέρχεται από το Πάθος. Το γίνεσθαι ως φανέρωση της πλησμονής του Είναι χρειάζεται το γίνεσθαι ως πάθος και διαμελισμό και οδύνη της εν κόσμω ύπαρξης – το χρειάζεται όπως το ενάντιο χρειάζεται το ενάντιο και έτερον και ταυτό του στην παλίντονο αρμονία, όκωσπερ τόξου και λύρης.

***

Μια διήγηση του Πλούταρχου επιβεβαιώνει το ενιαύσιο Πάθος και την συνεπακόλουθη Ανάσταση του Πελασγικού Νεαρώδους. Πρόκειται για μυθεξιστόρηση του Αιμιλιανού, ρήτορος (cf. Seneca, *Controversiae*, 10, 5, 25: Aemilianus quidam rhetor graecus), περί συμβάντος επί Αυτοκράτορος Τιβερίου του οποίου αυτόπτης και αυτήκοος ήταν ο πατέρας του Επιθέρης. Το συμβάν ήταν αναγγελία του θανάτου του Πανός.

οὗτος ἔφη ποτὲ πλέων εἰς Ἰταλίαν ἐπιβῆναι νεῶς ἐμπορικὰ χρήματα καὶ συχνοὺς ἐπιβάτας ἀγούσης· ἐσπέρας δ' ἤδη περὶ τὰς Ἐχινάδας νήσους ἀποσβῆναι τὸ πνεῦμα, καὶ τὴν ναῦν διαφορομένην πλησίον γενέσθαι Παξῶν· ἐγρηγορέναι δὲ τοὺς πλείστους, πολλοὺς δὲ καὶ πίνειν ἔτι δεδειπνηκότας· ἐξαίφνης δὲ φωνὴν ἀπὸ τῆς νήσου τῶν Παξῶν ἀκουσθῆναι, Θαμοῦν τινος βοῆ

καλοῦντος, ὥστε θαυμάζειν. ὁ δὲ Θαμοῦς Αἰγύπτιος ἦν κυβερνήτης οὐδὲ τῶν ἐμπλεόντων γνώριμος πολλοῖς ἀπ' ὀνόματος. δις μὲν οὖν κληθέντα σιωπῆσαι, τὸ δὲ τρίτον ὑπακοῦσαι τῷ καλοῦντι· κακείνον ἐπιτείνοντα τὴν φωνὴν εἰπεῖν ὅποταν γένη κατὰ τὸ Παλῶδες, ἀπάγγειλον ὅτι Πάν ὁ μέγας τέθνηκε'. τοῦτ' ἀκούσαντας ὁ Ἐπιθέρης ἔφη πάντας ἐκπλαγῆναι καὶ διδόντων ἑαυτοῖς λόγον εἴτε ποιῆσαι βέλτιον εἴη τὸ προστεταγμένον εἴτε μὴ πολυπραγμονεῖν ἀλλ' ἔαν, οὕτως γινῶναι τὸν Θαμοῦν, εἰ μὲν εἴη πνεῦμα, παραπλεῖν ἡσυχίαν ἔχοντα, νηνεμίας δὲ καὶ γαλήνης περὶ τὸν τόπον γενομένης ἀνειπεῖν ὃ ἤκουσεν. ὡς οὖν ἐγένετο κατὰ τὸ Παλῶδες, οὔτε πνεύματος ὄντος οὔτε κλύδωνος, ἐκ πρύμνης βλέποντα τὸν Θαμοῦν πρὸς τὴν γῆν εἰπεῖν, ὡσπερ ἤκουσεν, ὅτι ὁ μέγας Πάν τέθνηκεν'. οὐ φθῆναι δὲ παυσάμενον αὐτὸν καὶ γενέσθαι **μέγαν οὐχ ἑνὸς ἀλλὰ πολλῶν στεναγμὸν ἅμα θαυμασμῷ μεμιγμένον**. οἷα δὲ πολλῶν ἀνθρώπων παρόντων ταχὺ τὸν λόγον ἐν Ρώμῃ σκεδασθῆναι, καὶ τὸν Θαμοῦν γενέσθαι μετάπεμπτον ὑπὸ Τιβερίου Καίσαρος. οὕτω δὲ πιστεῦσαι τῷ λόγῳ τὸν Τιβέριον, ὥστε διαπυθάνεσθαι καὶ ζητεῖν περὶ τοῦ Πανός· εἰκάζειν δὲ τοὺς περὶ αὐτὸν φιλολόγους συχνοὺς ὄντας τὸν ἐξ Ἑρμοῦ καὶ Πηνελόπης γεγεννημένον.'

Πλούταρχος, *Περὶ τῶν ἐκλελοιπότην χρηστηρίων*, 419 B-D.

Το Παλῶδες εἶναι ὁ Πηλώδης καλούμενος λιμὴν στο στόμιο τοῦ ὁποῖου ἔκειτο τὸ Βουθρωτό, Στράβων VII, 324: μετὰ δὲ Ὀρχησμον [«καθ' ὃν τὰ δυσμικὰ ἄκρα τῆς Κορκυραίας ἀντίκειται»] Ποσειδῖον καὶ Βουθρωτὸν ἐπὶ τῷ στόματι τοῦ Πηλώδους καλουμένου λιμένος, ἰδρυμένου ἐν τόπῳ χερρονησίζοντι, ἐποίκουσ ἔχον Ρωμαίους, καὶ τὰ Σύβοτα. εἰσὶ δὲ νησιδες τὰ Σύβοτα, τῆς μὲν Ἡπείρου μικρὸν ἀπέχουσαι, κατὰ δὲ τὸ ἑῶν ἄκρον τῆς Κορκυραίας τὴν Λευκίμμιν κείμεναι. (Ακριβῆς γεωγραφικὴ περιγραφή). Το Ποσειδῖον υποδηλώνει λατρεία ἢ ἱερό τοῦ Ποσειδώνα. Ἡ περιοχὴ ἀνήκει στους Χάονες, ἀπὸ τὰ τρία σπουδαιότερα Ἡπειρωτικὰ φύλα, Πελασγικῆς φύσης. Εἴτε ἤδη ὁ Ἐκαταῖος εἴτε ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Εφέσιος (συνέθεσε γεωγραφία εἰς ἔπος, μέτριος ποιητὴς ἀλλὰ χρήσιμος κατὰ τὸν Κικέρωνα,

καλός γεωγράφος και γεωπολιτιστικός επομένως) εκάλεσαν την Χαονία «Πελασγίδα». [v. H. Lloyd-Jones et P. Parsons, *Supplementum Hellenisticum*, Alexander Ephesius Fr. 37, και δείτε Meineke (ed.), Στέφανος Βυζάντιος s.v. Χαονία για τις δυο δυνατότητες απόδοσης που προανέφερα ενός νοσούντος χωρίου του Στεφάνου, το οποίο έχει διαφθαρεί και σε άλλο σημείο από το συνήθως υποτιθέμενο. Γράφεται «Ἀλέξανδρος ὁ Ἐφέσιος +ἐν Ἀσίᾳ καὶ Λιβύῃ+». Αλλά ο Αλέξανδρος υιοθετεί την τριπλή διαίρεση της Οικουμένης σε ηπείρους, συνεπώς δεν μπορούσε να αναφέρει έναν τόπο, τη Χαονία, σε δυο ηπείρους (Λιβύη = Αφρική). Έτσι αχρηστεύεται η ερωτηματική πρόταση των εκδοτών ότι ίσως πρόκειται για τη Χαονία της Κομμαγνηνής (Πτολεμαίος, *Γεωγραφία*, 5, 15, 10). Εκτός εάν ο Στέφανος απλώς αναφέρει ότι ο Αλέξανδρος μνημονεύει της (Ηπειρωτικής) Χαονίας ως Πελασγικής και στο βιβλίο του για την Ασία και σε αυτό για την Αφρική. Αλλά δεν την ανέφερε στην Ευρώπη; Βέλτιστη υπόθεση η διαφθορά και στο «ἐν Ἀσίᾳ καὶ Λιβύῃ»].

Στην Πελασγική Χαονία ελατρεύετο ο Ζευς με μαντείο. Ευφορίων Fr. XLIII (A. Meineke, *Analecta Alexandrina*, p. 76 = Fr. 48 Powell, *Collectanea Alexandrina*, p. 39):

Ζηνὸς Χαονίοιο προμάντιες ηὐδάξαντο

(από το ίδιο λήμμα για τη Χαονία του Στεφάνου Βυζαντίου.

Ο στίχος (από τις «Χιλιάδες» του Ευφορίωνα) έχει μάλλον βρεθεί ευτυχῆ συγκυρία και σε παπυρικό σπάραγμα, Fr. 427 [Lloyd-Jones et Parsons, *op.cit.*, p. 212]. Στον προηγούμενο στίχο φαίνεται να αναφέρεται η Δωδώνη:

v. 2

] Δωδῶ[

Ζηνὸς Χαονίοιο προμάντι]ες ηὐδάξ[αντο

Είναι επομένως πιθανό ότι ο Ευφορίων θεωρεί τον Δία της Δωδώνης Χαόνιο. [Το να ανεφέρετο ο Ευφορίων σε δύο γειτονικά

διαφορετικά μαντεία του Διός στους δύο συνεχείς στίχους σκοντάφτει στην απουσία οιασδήποτε πληροφορίας για άλλο Χαόνιο μαντείο].

Η Δωδώνη ανήκε υστερότερα στους Μολοσσούς (Στράβων VII, 324), αλλά προηγούμενα θεωρείτο Θεσπρωτική (Στράβων VII, 328). Όμως ακόμη παλαιότερα, αρχικά οι Χάονες είχαν κυριαρχήσει στο Ηπειρωτικό σύστημα (Στράβων VII, 323), οπότε και η Δωδώνη εκλαμβάνεται ως Χαόνιος.

[Για τον Όμηρο, ο οποίος προσβλέπει στη Δωδώνη από την ανατολική πλευρά της Ελλάδας, κατοικείται από φύλα της Πίνδου ρέποντα προς Θεσσαλία, στον Κατάλογο Νηών, *Ιλιάς Β*, 749-50: τῶ [sc. στον Γουνέα, Θεσσαλό άρχοντα] δ' Ἐνιῆνες ἔποντο μενεπτόλεμοί τε Περραιβοί, / οἱ περὶ Δωδώνην δυσχειμέρον οἰκί' ἔθεντο]. Ο Ζεὺς είναι εκεί «ἄναξ Δωδωναῖος Πελασγικός», στην *Ιλιάδα*. Τόσο ισχυρός ώστε ο Αχιλλεύς, καταγόμενος από την άλλη, ανατολική πλευρά της Ελλάδος, να τον επικαλείται τοιουτοτρόπως.

Η Δωδώνη, παρά το Τόμαρον όρος, υπέρκειται στο εσωτερικό του Πυλώδους λιμένος στο Βουθρωτό. Από την λεκάνη του βαθέος κόλπου εκεί δια του μυχού του και της Πελασγικής χώρας είναι σαν να υπάρχει μυστική επικοινωνία με το παλαιγενές μαντείο του Διός και την Ιερή Φηγό και τις Πελείες και τους «ανιπτόποδες χαμαιεύνες» προφήτες-ιερείς. Πάντα τα περί Δωδώνης μαρτυρούν αρχέγονη καταγωγή, με αποφασιστικότερη μαρτυρία την Ομηρική. *Ιλιάς*, Π, 233-5:

*Ζεῦ Φάνα Δωδωναῖε, Πελασγικέ, τηλόθι ναίων,
Δωδώνης μεδέων δυσχειμέρον· ἀμφὶ δὲ Σελλοί
σοὶ ναίουσ' ὑποφῆται ἀνιπτόποδες, χαμαιεῦναι.*

Αυτή είναι η μεγάλη ευχή του εξ ανατολών Αχιλλέα. Αλλά και στη Δυτική Ελλάδα το κύρος του Μαντείου ήταν μέγιστο αρχήθεν, cf. *Οδύσσεια*, ξ, 327-8· π, 403-5.

Τον ίδιο αρχεγονισμό τεκμαίρουν η λαλούσα Φηγός, οι Πέλειαι περισσότερες και γραίες και η χάλκινη τριπλή αστραγαλωτή Μάστιξ, θεμιστεύουσα και αυτή με μακρόσυρτους ήχους. Στράβων, VII, Επιτομή, Fr. 3: χαλκεῖον ἦν ἐν τῷ ἱερῷ [sc. τοῦ Διὸς ἐν Δωδώνῃ], ἔχον ὑπερκείμενον ἀνδριάντα, κρατοῦντα μάστιγα χαλκῆν, ἀνάθημα Κορκυραίων· ἡ δὲ μάστιξ ἦν τριπλῆ, ἀλυσιδωτή, ἀπηρητημένους ἔχουσα ἐξ αὐτῆς ἀστραγάλους, οἱ πλήττοντες τὸ χαλκεῖον συνεχῶς, ὅποτε αἰωροῖντο ὑπὸ τῶν ἀνέμων, μακροὺς ἤχους ἀπειργάζοντο, ἕως ὁ μετρῶν τὸν χρόνον ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἤχου μέχρι τέλους καὶ ἐπὶ τετρακόσια προέλθοι.

Η ιστορία του Επιθέρσου στον Πλούταρχο διηγείται ότι ανερχόμενος με πλοίο το Ιόνιο, παραπλέοντας την Ήπειρο ακολουθώντας τη συνήθη θαλάσσια οδό προς Ιταλία, κατά τους Παξούς ακούστηκε μυστηριώδης φωνή ονομάσασα τον Θαμούν, Αιγύπτιο κυβερνήτη του πλοίου. Όταν την τρίτη φορά ο Θαμούς απάντησε, η φωνή του είπε να αναγγείλει, παραπλέοντας το Βουθρωτό, κατά τον Πηλώδη λιμένα, ότι «Παν ο μέγας τέθνηκε». Η αναγγελία να γίνει σε Πελασγική χώρα, προς τον Πελασγικό Δία προκειμένου περί Πελασγικού θεού του Πανός. Και το όνομα του κυβερνήτη Θαμούς, που εκλήθη να αναγγείλει την βαρυσήμαντη είδηση, είναι συμβολικό. Θαμούς αντιστοιχεί σε εξελληνισμένο Tammuz – αντί Αιγυπτιακό, προκύπτει βαρυσήμαντα Σουμέριο (v. *infra*).

Το αίτημα της μυστηριακής εντολής ικανοποιήθη. Το πλοίο παρέπλευσε το Παλώδες εν νηνεμία και γαλήνη. Ο Θαμούς εξεφώνησε τη ρήση: «ο Μέγας Παν τέθνηκεν». Ωκεανός από φωνές εξ αφανούς συνήχησαν σε ένα μέγα στεναγμό αναμεμιγμένο με θαυμασμό. Τα πνεύματα της φύσης θλίβονται και θαυμάζουν ταυτόχρονα τον θάνατο του Μεγάλου Θεού, τον αιώνιο της Μεγάλης Ανάστασης. Ο Παν πάσχει ίνα αναστήσει τον Κόσμο των Φαινομένων του γίγνεσθαι. Είναι ο Νεαρώδης Ισχυρός που σηκώνει στους ώμους του το φορτίο της ύπαρξης,

που στηρίζει τον Κόσμο των Φαινομένων, που διαμελιζόμενος ο ίδιος υποστασιοποιεί και συνέχει τον διαστατικό διαμερισμό της αιωνιότητας στον χρόνο, που εδράζει στο είναι τη συνέχεια του γίνεσθαι.

[Σε απόλυτη άπνοια (“ἀποσβῆναι τὸ πνεῦμα”) ακούστηκε η πληροφορούσα φωνή στους Παξούς. Σε απόλυτη ηρεμία (“οὔτε πνεύματος ὄντος οὔτε κλύδωνος”) ανήγγειλε ο Θαμούς την τεράστια Είδηση και το πανδαιμόνιο της θαυμαστικής θλίψης για το θαυμαστό Πάθος ηγέρθη στο παλώδες. Πρόκειται για την καταπληκτική Ησυχία της μεσημβρινής θερινής ώρας, της πανώριας ώρας του Πανικού, όταν ο Φάυνος οργιάζει το απόγευμα τα ξεδιάντροπα παιχνίδια του.

Οι Ρωμαίοι δεν ε γνώριζαν, πλην των λογίων, τον Πάνα. Και οι περι τον Τιβέριον διαφωτισμένοι φιλόλογοι, οι πολλοί (“συχνοὺς ὄντας”), αστόχησαν διπλά του τέλους: κατεβίβασαν από θεού τον Πάνα εις άνθρωπο-ήρωα (υποθέτοντάς τον της Πηνελόπης) για να δικαιολογήσουν τον θάνατό του. Αγνόησαν πρώτον ότι άλλο συμβολίζει η κατά μία εκδοχή μητρική Πηνελόπη του Πανός. Και δεύτερον, ότι και αυτού του Διός Κρητικοί τάφοι μνημονεύονται και τον Ζάνα της Ζωής μυστική αγγελία έχει θανόντα. Περί των οποίων θα ορθοπραγμονήσω παρακατιών εν συνεχεία].

***

Η πρωτογενής θρησκευτικότητα της Νότιας Μεσοποταμίας, το Σουμερικό υπόστρωμα του υψηλού πολιτισμού, κυριαρχείται από τη θεότητα του Tammuz.

Ο Tammuz (ή Dumuzi) έμεινε το διαχρονικό σύμβολο του Θανάτου και της Αναγέννησης της ζωής στη Μέση Ανατολή, από την περίοδο των Σουμεριών την 3^η χιλιετία π.Χ. συνεχώς.

[Για μια αξιόλογη εικονογραφική μελέτη του θέματος δείτε την παλαιότερη εξαιρετική εργασία Anton Moortgat, *Tammuz, Der Unsterblichkeitsglaube in der Artorientalischen Bildkunst*, 1949. Τα σχετικά κείμενα των Σουμερίων έχουν συναχθεί σε αγγλική μετάφραση από τον Thorkild Jacobsen, *The Harps that Once.., Sumerian Poetry in Translation*, 1987, pp. 1-84].

Ο Tammuz είναι το ισοδύναμο του Πανός στην παλαιομεσογειακή κοινή.

Ο Tammuz είναι ο Μέγας Ποιμήν, μεριμνητής των κοπαδιών, κύριος των άγριων ζώων (του λέοντος προεξεχόντως), προστάτης των ήμερων (βοοειδών και αιγοπροβάτων), έφορος των ποιμενικών εργασιών, ο Νεαρώδης γυμνός, ο ζωτικός χυμός των φυτών της Άνοιξης, όπως και των ζώων, Δαίμων των ριζών και των ερπετών (ως Ningishzida), το Σύμβολο της εποχιακής Αφθονίας. Ως Damu, είναι «ο Υιός», της Μητρός, Ανερχόμενος Χυμός του Έαρος. Μητέρα του, σε αρχέγονο επίπεδο, είναι η θεά Turtur (η θεία Προβατίνα) ή η Ninsuna (η θεία Βους). Κατ' ουσίαν είναι ο Υιός της Μεγάλης Μητρός, της Βασιλίδος Inanna ~ Ishtar. Αδελφή του η Geshtinanna, η Μεγάλη Άμπελος [cf. e.g. Th. Jacobson, *op.cit.*, pp. 1-2]. Ο ιερός Γάμος του με την Inanna (ή Innun, αργότερα Ishtar, η Μεγάλη Μητέρα) και ιδίως ο τελετουργικός Θρήνος για τον θάνατό του είναι οι κύριες λατρευτικές ιεροτελεστίες του.

[Ο Tammuz είναι ο κατ' εξοχήν Ποιμήν θεός, όπως ο Παν. - Σε μια μυθολογική διήγηση υποκωμικού περιεχομένου αντιπαρατίθεται προς τον Γεωργό θεό Enkimdu στην ερωτική προτίμηση της Μεγάλης θεάς Inanna, cf. το μοτίβο Abel – Kain. (v. S. N. Kramer, *Sumerian Mythology, A Study of Spiritual and Literary Achievement in the Third Millenium B.C.*, pp. 101 – 3)].

Σε κυλινδρική σφραγίδα του Βρετανικού Μουσείου [Moortgat, Tafel 1b] κοπάδι προβάτων βόσκει ενώ ο Βασιλικός Θεός Ποιμήν τα τρέφει με

κλάδους του Δέντρου της Ζωής. Ο Ποιμήν φορεί ένδυμα από γιδοτόμαρο. Παράκεινται στιλιζαρισμένα στελέχη από παραποτάμιες καλαμιές, σύμβολο της Inanna (cf. Moortgat, *op.cit.*, p. 29). Ακριβής αντιστοιχία προς τον Πάνα, ο οποίος όμως δεν έχει ιερογαμία, διότι τη λειτουργία αυτή την ανέλαβε η υπόσταση του Άρρενος ως Πόσι - Ποσειδώνος. Στην Ανατολή άλλωστε η βασική θρησκευολογική σχέση Άρρενος-Θήλεος είναι αυτή της Μητρός-Υιού.

Σε σφραγίδα του Μουσείου της Βαγδάτης από την Uruk, αντί προβάτων έχουμε βόδια [Tafel 1c, Moortgat]. Σε άλλη σφραγίδα του Βερολίνου [Tafel 2b, M.] ο Ποιμήν, στο κέντρο, κρατά κλάδους του Δέντρου της Ζωής από τους οποίους τρώγουν τράγοι. Αμνός υπέρκειται ιερατικά μεταξύ δυο στιλιζαρισμένων δεσμών καλαμιών υπέρ εδαφιαίους κρατήρες της αφθονίας [cf. Taf. 4a M.]. Σωστά αναλύει ο Moortgat (*op.cit.* p. 30):

«Ποιος ο μυθικός Ποιμήν είναι, που ίσταται στο κεντρικό σημείο αυτού του εικονικού και εννοιολογικού κύκλου, δεν μπορεί να υπάρξει πλέον καμιά αμφιβολία, όταν σε υστεροσουμερικές ωδές της περιόδου Isin/Larsa ακούμε για έναν Ποιμένα, Κύριο των Λιβαδιών, Κύριο της Κτηνοτροφίας, τον Θεάνθρωπο και Βασιλιά της Uruk Dumuzi (ονομασμένο αργότερα Tammuz), ο οποίος επίσης στο έπος του Gilgamesch αναφέρεται ως νεαρός ερωμένος της Innin. Αυτός είναι το Σουμεριακό Πρωτότυπο όλων των Μεσανατολικών θεοτήτων της Βλάστησης, η προσωποποίηση της Ζωής της Φύσης, ο Θνήσκων το Θέρος για να αναβιώσει πάλι το Έαρ. Ο Θάνατος και η Ανάσταση του Θεανθρώπου υμνούνται με ολολυγμούς θρήνου και τραγούδια χαράς από την Innin και την αδελφή του Gestinanna, «την ουράνιο Κληματίδα». Αυτός είναι, μαζί με την ιστορικοθρησκευολογικά όπως φαίνεται παλαιότερη θεία Μητέρα Innin, η Αρχή της Ζωής εν γένει, ο κύριος φορέας της Σουμεριακής χθόνιας πίστης σε μια περιοδικότητα Ζωής και Θανάτου, κατά την αποφασιστική περίοδο της πρώιμης Σουμεριακής

ιστορίας, στην οποία τίθενται τα θεμέλια του πρώτου Υψηλού Πολιτισμού της Εγγύς και Μέσης Ανατολής». -

Εκτός της εννοίας του «Θεανθρώπου», που χρήζει διόρθωσης, τα λοιπά δίνουν το ορθό πλαίσιο σε κάθε αναζήτηση της Ανατολικής θρησκευτικότητας, με της οποίας τον Νεαρώδη θεό ασχολούμαι επανειλημμένα, και που εν προκειμένω αντιστοιχεί κατά το πρωτομεσανατολικό στάδιο επακριβώς προς τον πρωτοπελασγικό Πάνα της Αρκαδίας. [Η συχνά απαντώμενη μορφή σε "Netzrock", όπως την αποκαλεί μη αναγνωρίζοντάς το ένδυμα ο Moortgat, είναι η μορφή ενδεδυμένη με γιδοτόμαρο, τραγοτριχιά συμβολικό ισοδύναμο της τραγομορφίας του Πανός].

Ως Κύριος της Αφθονίας παρίσταται ο Tammuz στη σφραγίδα Taf. 4a M. Και στο αλαβάστρινο δοχείο Taf. 4b και Taf. 5 M. Ως προστάτης των κοπαδιών στο ανάγλυφο ιερατικό δοχείο του Βρετανικού Μουσείου Taf. 6b (γυμνός αγκαλιάζει βουν). Ως κυριάρχης της άγριας φύσης στη σφραγίδα του Βερολίνου Taf. 6a M. (γυμνός επιτίθεται σε λέοντα) και, χαρακτηριστικά, Taf. 7b M.: γυμνός ο θεός κρατά από τις ουρές δυο λέοντες εραλδικά αντιπαρατιθέμενους και εστραμμένους εκτός, οι οποίοι έχουν βυθίσει τα νύχια τους αντίστοιχα σε δυο βόδια. Ο Κύριος της άγριας φύσης και προστάτης της ήμερης. Η εικονογραφία της αρχαιότατης Σουμεριακής περιόδου της κάτω Μεσοποταμίας, φανερώνει την ισοδυναμία Πανός – Tammuz. Αυτό το γεγονός στηρίζει το τελευταίο βήμα στην αποκατάσταση της ολοκληρίας του Πανικού θείου χαρακτήρα.

Οι Σουμέριες θρηνωδίες για τον θάνατο του Tammuz είναι συγκλονιστικές στην απλότητα και αμεσότητά τους. Το Θήλυ, ως Μητέρα, ως Γαμουμένη και ως Αδελφή, θρηνεί τον Νεκρό Θεϊκό Νεαρώδη. Οι λιτανείες του θρήνου εκφράζονται με χαρακτηριστικά Μεσοποταμιακή δύναμη στο μακρό κείμενο «Στην Έρημο, με την Πρώιμο Χλόη» (που

ονομάζεται, όπως συχνά συμβαίνει με κείμενα της Μέσης Ανατολής, από τον πρώτο στίχο του). Το κείμενο είναι σύνθετο, αλλά δίδεται στη μετάφραση του Jacobsen με βάση την Παλαιοβαβυλωνιακή εκδοχή (*op.cit.* pp. 56-84). Ο θρήνος είναι το προελούδιο της Ανάστασης, όπως η Μεγάλη Παρασκευή του Πάσχα. Γιατί η ποιητική ελεγεία αρχίζει με το προεαρινό γρασίδι των αγρών, νν. 1-12:

Στην έρημο, με τη πρώιμη χλόη

δεν κρατά τον κατακλυσμό των δακρύων για τον σύννευνό της.

Στην έρημο, με τη πρώιμη χλόη

*η Κυρία δεν κρατά τον κατακλυσμό των δακρύων για τον σύννευνό
της.*

Αλοί τον Νεαρώδη, τον πολεμιστή Ninazu!

Αλοί τον Νεαρώδη, τον νεαρώδη μου, τον Damu μου!

Αλοί τον Νεαρώδη, τον παίδα Ningischzida!

Αλοί τον Νεαρώδη, Alla, τον Κάτοχο του Δικτύου!

Αλοί τον Νεαρώδη, τον άνακτα Lugalshudi!

Αλοί τον Νεαρώδη, τον Ishtaran της λαμπρής όψης!

Αλοί τον Νεαρώδη, τον Lusiranna μου!

Αλοί τον Νεαρώδη, Ama-ushumgal-anna!

Αλοί τον Νεαρώδη, τον αδελφό της Geshtinanna!

Ο Ποιμήν, ο Κύριος Dumuzi,

πόσις της Inanna,

Κύριος του Arali, Κύριος του Λόφου των Ποιμένων

κτλ.

[Ninazu είναι ο θεός των εαρινών βροχών που υγραίνουν βαθειά τη γη.

Damu είναι ο Υιός, κύριος του χυμού που ανεβαίνει σε κορμούς και βλαστούς την άνοιξη.

Ningishzida είναι ο Δενδρίτης θεός, αφέντης των ριζών, «ο Κύριος που κάνει το Δένδρο σωστό», θεός των ερπετών (γιατί τα φίδια είναι οι ρίζες κατά το Μεσοποταμιακό κοσμοείδωλο).

Alla, θεός του γλυκού νερού, των πηγών και ποταμών, Δικτυούχος

Θηρευτής, Κύριος του Κυνηγιού.

Lugalshudi, «ο άναξ που υμνεί», μια θεοποιημένη άρπα.

Ishtarani είναι ο θεός της δικαιοσύνης, ο φωτεινός.

Lusiranna, αυτός που συμπυκνώνει τα σύννεφα στον ουρανό (αίτιος
εαρινών βροχών).

Θεοί – υποστάσεις του Tammuz, με ιερούς τάφους σε διάφορα μέρη αναγνωριζόμενους από τις Σουμεριακές πηγές για αρκετούς από αυτούς].

Όπως στον Πάνα, Βλάστηση των φυτών, και Ανάπτυξη των ζώων συνδυάζονται στον Tammuz, και μαζί Θήρα και Τάξη και Μουσική.

Η θρηνωδούσα είναι Μητέρα και Σύζυγος, η Μεγάλη Μήτηρ της οποίας ο Θεός Υιός χάθηκε για να αναστηθεί. Vv. 108-9:

*Στην Girsu, στις όχθες του Ευφράτη,
άνοιξε βίαια τους μηρούς μου
μούκλεψε τον Πόσι μου,
χώρισε βίαια τα γόνατά μου,
μούκλεψε τον Υιό μου.*

Η Γέννηση, έξοδος του βρέφους από την μήτρα, και η Συνουσία, είσοδος του φαλλού σε αυτήν, είναι συμβολικά, θρησκευολογικά και κοσμικά ισοδύναμα, μεταξύ τους και με τον Θάνατο.

Αλλά όλος ο θρήνος είναι προετοιμασία της Ανάστασης, vv. 116-8:

*Μετά την περίοδο που έθεσαν
για τον Νεαρώδη, τον Damu μου,
θα επιστρέψει
μέσα από την Χλόη της Άνοιξης!
Αφ' ότου ο Νεαρώδης περάσει την ορισμένη ημέρα,*

θα επιστρέψει,
μέσα από την Χλόη της Άνοιξης!
Αφ' ότου οι καιροί πληρωθούν για τον *Damu* μου,
θα επιστρέψει,
μέσα από την Χλόη της Άνοιξης!

Η Μεγάλη Θεά, η Γη-Μήτηρ, «περιτελλομένων ενιαυτών» θα γεννά
πάλι και πάλι ες αεί τον Μέγα Φαλλό πληθύνοντα εν Ισχύι του Χυμού της
Ζωής και οργώντα εν Έαρι.

Αυτή η Σουμέρια θρηνωδία είναι η ελεγεία πάνω στο θέμα
«ο Μέγας Πάν τέθνηκε».